

UDC 368.914

DOI: 10.24025/2306-4420.73(2).2024.321776

Article's History:
Received: 06.05.2024; Revised: 17.05.2024; Accepted: 30.05.2024.

Nelia Nagaichuk*

Candidate of Economy Sciences, Associate Professor
Cherkasy State Technological University
18006, 460 Shevchenko Blvd., Cherkasy, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-2014-3151>

Natalia Tretiak

PhD in Economic Sciences, Associate Professor
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
18031, 81 Shevchenko Blvd, Cherkasy, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-9457-2645>

Oleksandr Yakushev

PhD in Economic Sciences, Associate Professor, Doctoral Student
Cherkasy State Technological University
18006, 460 Shevchenko Blvd., Cherkasy, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-0699-1795>

**Socio-economic research of the current state
of non-state pension provision in the conditions
of military reality in Ukraine**

Abstract. The war of the Russian Federation against Ukraine has intensified the demographic crisis, which is a serious challenge for the country's economy. This crisis causes significant difficulties for the national pension system. A partial solution to the problem is possible through the activation of non-state pension provision, which is based on the principles of voluntary participation and is aimed at the formation of additional pension savings for citizens by concluding pension contracts with non-state pension funds (NPFs). A review of NPFs and their impact on the level of pension provision for citizens of Ukraine and the potential to solve the problem of resource shortage in the solidarity system is conducted. According to the results of the analysis of the sex-age structure of NPF participants, it is found that among the participants, persons aged 25-50 years predominate. Young people under 25 years are the least represented in the structure of NPF participants due to low financial literacy and other factors. Men predominate in all age groups of depositors, which prompts the clarification of the reasons for the identified gender imbalance.

The dynamics and structure of the placement of accumulated pension contributions into assets permitted by legislation are considered. It is found that NPFs usually form portfolios from assets with a minimal level of risk, paying special attention to the choice of investment instruments that can protect pension contributions from inflation and ensure capital gains. Government securities and cash in banks are such assets in which NPFs place pension contributions.

It is found that during martial law, the structure of invested pension assets has changed, focusing on government securities and cash in bank accounts. The share of other assets, such as corporate bonds, real estate, and domestic local loan bonds, has decreased by more than half compared to the pre-war period (until February 2022). These changes in the structure of income assets are due to regulatory requirements designed to ensure the financial stability and security of participants' pension investments. Government securities

*Corresponding author

provide stable income, high liquidity, and have a long-term nature, which is suitable for preserving pension savings. Investing in government securities and cash contributes to the stability of pension savings and protection against depreciation due to inflation. The results of analysis reveal an increase in the total value of NPF assets, which is accompanied by an increase in investment income and profit from investing non-state pension fund assets. An increase is also detected in the indicator of costs reimbursed at the expense of pension assets, which is a negative fact, while the indicator of the level of costs for conducting business remains almost unchanged. This indicates the effectiveness of asset management and investment strategies of NPFs.

It has been proven that today non-state pension funds and life insurance companies do not yet play a significant role in increasing the social protection of the population of Ukraine. However, non-state pension provision has great potential for financing the future well-being of citizens of retirement age and for those who have lost their ability to work. Achieving targets in this area is possible under the condition of development and implementation of measures that should be reflected in the state reform strategy. Intensification of NPF activities will help to reduce the burden on the Pension Fund of Ukraine and the state budget.

Increasing of pension literacy is a key element of social stability, especially in conditions of a demographic crisis. Citizens should know the basic principles of pension provision and ways to increase their pension savings. This includes awareness of the need to continue working life and develop career plans to remain competitive in the labour market in older age. It is necessary to support educational programmes and initiatives aimed at increasing the financial awareness of the population to ensure a decent future

Keywords: non-state pension insurance; post-war economy; demographic crisis; pension provision; social protection of the population

Неля Нагайчук

Кандидат економічних наук, доцент
Черкаський державний технологічний університет
18006, бульв. Шевченка, 460, м. Черкаси, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-2014-3151>

Наталя Третьак

Кандидат економічних наук, доцент
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
18031, бульв. Шевченка, 81, м. Черкаси, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-9457-2645>

Олександр Якушев

Кандидат економічних наук, доцент
Черкаський державний технологічний університет
18006, бульв. Шевченка, 460, м. Черкаси, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-0699-1795>

Соціально-економічні дослідження сучасного стану недержавного пенсійного забезпечення в умовах воєнної реальності України

Анотація. Війна рф проти України посилила демографічну кризу, що є серйозним викликом для економіки країни. Ця криза викликає значні труднощі для національної пенсійної системи. Часткове вирішення проблеми можливе через активізацію недержавного пенсійного забезпечення, що базується на принципах добровільної участі і спрямоване на формування громадянами додаткових пенсійних накопичень шляхом укладання пенсійних контрактів з

недержавними пенсійними фондами (НПФ). Проведено огляд НПФ та їх вплив на рівень пенсійного забезпечення громадян України і потенціалу щодо вирішення проблеми дефіциту ресурсів у солідарній системі. За результатами аналізу статеві-вікової структури учасників НПФ виявлено, що серед учасників переважають особи віком 25–50 років. Молодь до 25 років найменше представлена в структурі учасників НПФ через низьку фінансову грамотність та інші фактори. У всіх вікових групах вкладників переважають чоловіки, що спонукало до з'ясування причин виявленої гендерної диспропорції.

Розглянуто динаміку та структуру розміщення акумульованих пенсійних внесків у дозволені законодавством активи. З'ясовано, що НПФ зазвичай формують портфелі з активів з мінімальним рівнем ризику, приділяючи особливу увагу вибору інвестиційних інструментів, які дозволяють захистити пенсійні внески від інфляції та забезпечити приріст капіталу. Такими активами, в які НПФ розміщували пенсійні внески, є державні цінні папери та грошові кошти в банках.

Виявлено, що під час воєнного стану структура інвестованих пенсійних активів зазнала змін, зосередившись на державних цінних паперах та грошових коштах на банківських рахунках. Частка інших активів, таких як облігації підприємств, об'єкти нерухомості та облігації внутрішніх місцевих позик, зменшилася більш ніж удвічі порівняно з довоєнним періодом (до лютого 2022 р.). Ці зміни у структурі доходних активів обумовлені регулятивними вимогами, що покликані забезпечити фінансову стійкість та безпеку пенсійних вкладень учасників. Державні цінні папери забезпечують стабільний дохід, високу ліквідність і мають довгостроковий характер, що підходить для збереження пенсійних накопичень. Розміщення коштів у державні цінні папери та грошові кошти сприяє стабільності пенсійних накопичень та захисту від знецінення внаслідок інфляції. За результатами аналізу виявлено зростання загальної вартості активів НПФ, що супроводжується зростанням інвестиційного доходу та прибутку від інвестування активів недержавного пенсійного фонду. Зростання виявлено і за показником витрат, які відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, що є негативним фактом, при цьому показник рівня витрат на ведення справи залишається майже незмінним. Це свідчить про ефективність управління активами та інвестиційних стратегій НПФ.

Доведено, що на сьогодні недержавні пенсійні фонди та компанії зі страхування життя ще не відіграють значної ролі у підвищенні соціального захисту населення України. Проте недержавне пенсійне забезпечення має великий потенціал для фінансування майбутнього добробуту громадян у пенсійному віці та для тих, хто втратив працездатність. Досягнення цільових орієнтирів у цій сфері можливе за умови розробки та впровадження заходів, що мають бути відображені у державній стратегії реформування. Активізація діяльності НПФ сприятиме зниженню навантаження на Пенсійний фонд України та державний бюджет.

Підвищення пенсійної грамотності є ключовим елементом соціальної стабільності, особливо в умовах демографічної кризи. Громадяни повинні знати основні принципи пенсійного забезпечення та способи збільшення своїх пенсійних заощаджень. Це включає усвідомлення необхідності продовження трудового життя та розробку кар'єрних планів для збереження конкурентоспроможності на ринку праці в старшому віці. Необхідно підтримувати освітні програми й ініціативи, спрямовані на підвищення фінансової обізнаності населення для забезпечення гідного майбутнього

Ключові слова: недержавне пенсійне страхування; повоєнна економіка; демографічна криза; пенсійне забезпечення; соціальний захист населення

Вступ

Проблематика гідного пенсійного забезпечення, тривалий час перебуває у фокусі уваги державних урядів та викликає занепокоєння у потенційних пенсіонерів, набула ще більшої актуальності в умовах воєнної реальності в Україні. У багатьох країнах, включаючи Україну, посилюються тренди щодо зниження показників народжуваності, зростання частки осіб похилого віку, збільшення очікуваної тривалості життя, погіршення прогнозів щодо рівня процентних ставок на ринках грошей і капіталів, які здійснюють вплив на інвестиційні плани інституційних інвесторів, збільшення розмірів державного боргу, що в майбутньому негативно вплине на можливості солідарної пенсійної системи виплачувати пенсії, високий

рівень тіньової зайнятості населення та відсутність приватних пенсійних накопичень, необхідних для забезпечення гідного життя у старості. Схожі проблеми характерні для мільйонів людей у всьому світі і тому пошук рішень щодо пенсійного забезпечення є актуальним як ніколи раніше.

Огляд літератури

Питанням розвитку пенсійної системи України присвячена увага у багатьох наукових працях, зокрема В. Зеленко зосередив увагу на вирішенні наукових завдань, що стосуються розробки теоретико-методичних та практично-орієнтованих рекомендацій з реформування пенсійної системи України, враховуючи досвід впровадження пенсійних реформ у країнах Європейського Союзу [2]. Я. Парфьонов систематизував причини, що стоять на заваді реформуванню пенсійної системи України з метою гідного забезпечення українців у старості. Дослідниками Р. Мірошником та К. Біською проведено порівняльний аналіз ефективності першого та третього рівнів пенсійної системи та запропоновано усунення виявлених негативних тенденцій шляхом популяризації пенсійного страхування та створення умов для роботи страхових компаній. Напрями вдосконалення існуючої пенсійної системи і недержавного пенсійного забезпечення, а також запровадження накопичувальної пенсійної системи розкрито в працях В. Зеленька, О. Піщуліної, Т. Бурлай. І. Островський досліджував зарубіжний досвід реформування пенсійних систем, на основі якого пропонує розв'язання проблеми забезпечення справедливості у сфері пенсійного забезпечення.

Соціальне забезпечення завжди погіршується під час економічної та політичної нестабільності, але під час воєнного стану ці проблеми значно загострюються. Це ставить перед дослідниками нові завдання щодо пошуку концепцій збалансованого повоєнного розвитку, зокрема в галузі пенсійного забезпечення на фоні демографічних викликів. Вирішення цієї проблеми є важливим як для наукового розуміння впливу демографічних процесів під час війни, так і для практичних завдань, таких як формування політики пенсійного забезпечення громадян у повоєнній Україні, яка потребуватиме довгострокових ресурсів, що сприятиме розвитку НПФ та компаній зі страхування життя, тому вже зараз доцільно ідентифікувати ключові засади розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні з урахуванням впливу соціальних криз та в умовах викликів сьогодення.

Мета статті

Метою статті є дослідження діяльності недержавних пенсійних фондів та їх ролі у пенсійному забезпеченні громадян України в умовах воєнних реалій.

Матеріали та методи

Інформаційну базу дослідження складають вітчизняна та зарубіжна наукова періодика та результати власних досліджень авторів. Методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання дійсності, системний підхід до вивчення елементів поняття недержавні пенсійні фонди.

Дослідження проведено на теоретичному та емпіричному рівнях. Послідовність наукового дослідження досягнуто методом логічного узагальнення.

За допомогою системно-структурного аналізу визначено місце недержавного пенсійного забезпечення в системі пенсійного забезпечення; за допомогою аналітичного методу виявлено особливості функціонування солідарної системи пенсійного забезпечення та оцінено роль недержавних пенсійних фондів у функціонуванні третього рівня пенсійного забезпечення; порівняльний, групування, табличний та графічний методи для проведення оцінки рівня пенсійного забезпечення в умовах демографічної кризи та виявлення векторів реформування пенсійного забезпечення у повоєнній Україні.

Результати та обговорення

Сьогоднішня російсько-українська війна загострила демографічну кризу в Україні, спричинивши посилення міграційних процесів та зниження рівня народжуваності. Згідно з офіційною статистикою, на початку 2022 року в Україні проживало 41,2 мільйони жителів (без урахування Криму, Севастополя та ОРДЛО) [7]. Протягом двох років війни чисельність населення зменшилася на 5,4 мільйони. Загалом, з 24 лютого 2022 року зафіксовано 19,5 мільйонів переміщень з України за кордон, а в Україну – понад 11 мільйонів [8; 9].

Демографічна криза є одним із найсерйозніших викликів для сучасного суспільства. Наразі, в Україні один із найвищих показників смертності у світі, а рівень народжуваності є одним з найнижчих. Міграція призводить до втрати трудових і інтелектуальних ресурсів. Населення країни поступово зменшується. За прогнозами Державної служби статистики України, у 2025 році чверть населення складатимуть люди старше 60 років. Демографічна криза є серйозним викликом для сучасних пенсійних систем, нівелювання її впливу потребує комплексного підходу та застосування різних стратегій для забезпечення стабільності та ефективності пенсійного забезпечення. Адаптація пенсійних систем до умов демографічної кризи є важливим завданням для державних органів, пенсійних фондів та суспільства в цілому.

Зазначену проблему частково може вирішити недержавне пенсійне забезпечення, яке є елементом пенсійної системи і базується на принципах добровільної участі фізичних та юридичних осіб у створенні пенсійних накопичень, додаткових до обов'язкового державного пенсійного страхування. Недержавне пенсійне забезпечення реалізується через провадження спеціалізованими фінансовими посередниками діяльності з недержавного пенсійного страхування і покликане компенсувати нестачу фінансових ресурсів у державному пенсійному фонді шляхом забезпечення додаткових джерел доходів для пенсіонерів і надає можливості громадянам самостійно накопичувати пенсійні внески. Воно може бути реалізовано через [10]:

- пенсійні фонди шляхом укладення пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та вкладниками фондів;
- банківські установи шляхом укладення договорів на відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень;
- страхові компанії зі страхування життя шляхом укладення договорів страхування довічної пенсії, страхування ризику інвалідності або смерті учасника страхового фонду.

Згідно з українським законодавством, недержавний пенсійний фонд (НПФ) є юридичною особою, що має статус неприбуткової організації. Його діяльність спрямована виключно на накопичення пенсійних внесків для учасників фонду, управління пенсійними активами та виплату пенсій відповідно до законодавства України [11].

Основні функції недержавних пенсійних фондів включають накопичувальну, інвестиційну та конкурентну [12]. Зміст накопичувальної функції полягає у залученні коштів громадян і їх збереження на тривалий період. Інвестиційна функція передбачає залучення пенсійних внесків та їх розміщення в довгострокові проекти. Конкурентна функція реалізується шляхом вибору споживачами найякісніших послуг з пенсійного забезпечення.

Недержавні пенсійні фонди можна ідентифікувати як інституційних інвесторів, оскільки вони інвестують акумульовані пенсійні внески і вкладають їх у різні фінансові інструменти.

Пенсія в рамках недержавного пенсійного забезпечення є додатковим видом пенсійного забезпечення, що здійснюється через укладання договорів з недержавним пенсійним фондом роботодавцем або фізичною особою. В Україні діють НПФ трьох типів: відкриті,

корпоративні та професійні. Учасником відкритого пенсійного фонду може стати будь-яка особа. Корпоративні фонди створюються компаніями для своїх працівників, а професійні фонди – для представників конкретних професій.

Учасниками НПФ є фізичні особи, на користь яких сплачуються (сплачувалися) пенсійні внески і які мають право на отримання пенсійних виплат або отримують такі виплати на умовах і в порядку, визначених пенсійним контрактом та договором про виплату.

Отже, метою створення та функціонування недержавного пенсійного фонду є забезпечення додаткового пенсійного захисту громадян на додаток до державного. Фінансовою основою для додаткового пенсійного забезпечення є акумульовані НПФ кошти громадян у вигляді пенсійних накопичень та резервів. Зважаючи на те, що цей процес займає тривалий період, завданням пенсійного фонду є збереження та примноження коштів громадян. Таким чином, НПФ є не лише ключовим елементом пенсійної системи країни, але й важливим учасником її інвестиційної системи.

Система недержавного пенсійного забезпечення (НПЗ почала розбудовуватися з 2004 року після набрання чинності Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення». Третій рівень пенсійної системи в Україні представлений недержавними пенсійними фондами та страховими компаніями зі страхування життя. Це добровільний рівень, який більш ніж за 20 років функціонування так і не набув значної популярності, незважаючи на потенційні вигоди як для його учасників, так і для економіки загалом. В таблиці 1 згруповано вигоди для економіки та пенсійної системи зокрема та кожного з учасників третього рівня пенсійного забезпечення.

Таблиця 1. Вигоди недержавного пенсійного забезпечення

ДЛЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ В ЦІЛОМУ:		
<ul style="list-style-type: none"> – можливість диверсифікації ризиків, оскільки заощадження можуть бути інвестовані в різні фінансові інструменти, що дозволяє диверсифікувати ризики; – гнучкість страхового захисту в рамках недержавного пенсійного страхування, так громадяни можуть вибирати страхові продукти, які відповідають їхнім потребам та фінансовим можливостям; – наявність умови виплати додаткового доходу страховиками, таким чином, недержавне пенсійне страхування може забезпечити додатковий дохід на пенсії, зменшуючи залежність від державного пенсійного фонду. 		
ДЛЯ ЕКОНОМІКИ:	ДЛЯ РОБОТОДАВЦІВ:	ДЛЯ НАСЕЛЕННЯ:
<ul style="list-style-type: none"> – зниження навантаження на солідарний рівень пенсійної системи; – додаткові інвестиційні ресурси; – стимулювання розвитку ринку капіталів. 	<ul style="list-style-type: none"> – зменшення податкового навантаження через віднесення пенсійних внесків на валові витрати; – розширення соціального пакету для працівників, що підвищує їхню лояльність та мотивацію; – створення соціально відповідального іміджу компанії. 	<ul style="list-style-type: none"> – отримувати вищу пенсію в майбутньому; – керувати власним пенсійним планом.

Джерело: складено авторами [13]

Згідно даних, наведених на рисунку 1, протягом аналізованого періоду прослідковується тенденція до зменшення кількості надавачів послуг з недержавного пенсійного страхування: страхових компаній зі страхування життя та пенсійних фондів. Зокрема, в 2021 році чисельність фінансових посередників, що укладають договори недержавного пенсійного забезпечення – 76 компаній, в тому числі, Life-страховиків – 13 компаній та 63 – НПФ. За період аналізу спостерігаємо скорочення чисельності надавачів послуг з недержавного пенсійного страхування, швидшими темпами скорочувалася чисельність недержавних пенсійних фондів.

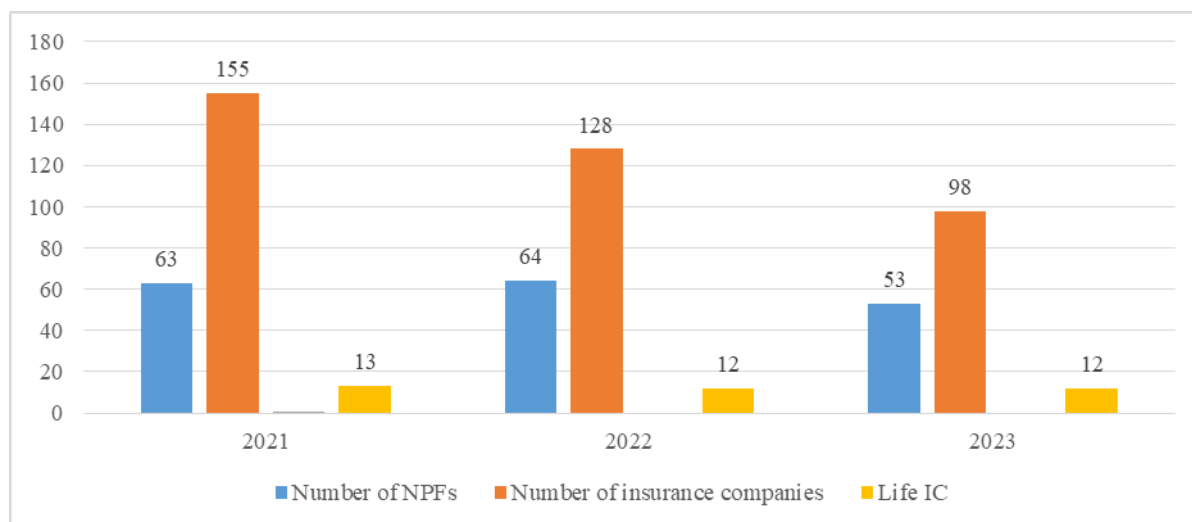

Рисунок 1. Динаміка страхових компаній та НПФ в Україні за період 2021–2023 рр.

Джерело: складено авторами [14, 16]

У таблиці 2 представлена динаміка основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів за період 2021–2023 рр. в Україні.

Таблиця 2. Динаміка основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні за період 2021–2023 рр.

Показники	Станом на 31.12.2021	Станом на 31.12.2022	Станом на 31.12.2023	Абсолютне відхилення, +; -	
				2022/2021	2023/2022
Кількість НПФ	63	64	53	1,0	-11,0
Кількість укладених пенсійних контрактів, тис. шт.	95,5	96,1	96,9	0,6	0,8
Загальна кількість учасників НПФ, тис. осіб	890,7	887,8	886,3	-2,9	-1,5
Загальна вартість активів НПФ, млн. грн.	3874,7	4146	4889,8	271,3	743,8
Пенсійні внески, всього, млн. грн.	2618,3	2819	3043,2	200,7	224,2
у тому числі:					
- від фізичних осіб	425,2	506,7	616,9	81,5	110,2
- від фізичних осіб-підприємців	0,3	0,3	0,3	0,0	0,0
- від юридичних осіб	2192,4	2299,6	2413,5	107,2	113,9
Пенсійні виплати, млн. грн.	1287,2	1461,1	1661,7	173,9	200,6
Кількість учасників, що отримали/отримують пенсійні виплати, тис. осіб	90	91,9	93,8	1,9	1,9
Сума інвестиційного доходу, млн. грн.	2957,4	3285,6	4088,5	328,2	802,9
Прибуток від інвестування активів недержавного пенсійного фонду, млн. грн.	2428,7	2683,6	3403,8	254,9	720,2
Сума витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, млн. грн.	528,7	602	684,7	73,3	82,7

Джерело: складено авторами [16]

У світлі розвитку вітчизняного фінансового ринку, розширення спектру фінансових послуг, зростання фінансової обізнаності населення та впливу зовнішніх факторів, стає важливим дослідження потенціалу та можливостей діяльності недержавних пенсійних фондів (НПФ) (таблиця 2). За даними Української асоціації інвестиційного бізнесу кількість

НПФ на 31.12.2023, складала 52 (без урахування корпоративного фонду НБУ), у тому числі 44 відкритих, два корпоративних та шість професійних [17]. При цьому, 78% активів усіх недержавних пенсійних фондів належать відкритим пенсійним фондам [18; 19]. Більшість НПФ було створено одразу після пенсійної реформи у 2004 році. З 47 НПФ були засновані до 2008 року. Після глобальної економічної кризи 2008 року, коли багато НПФ втратило свої кошти, було створено лише декілька нових фондів [13].

Такий стан речей демонструє недостатню зацікавленість компаній та професійних організацій у створенні пенсійних фондів для своїх членів. Це є негативним знаком для всієї системи НПФ в умовах низької довіри до цих фінансових інституцій. Саме на корпорації, професійні організації та профспілки покладалася велика надія щодо ролі провідників у розвитку системи НПФ. І основне їх завдання мало бути – підвищення пенсійної грамотності персоналу, саме вони мали знайомити всіх працівників із приватним пенсійним інвестуванням. Проте, рівень розвитку профспілкового руху в Україні, як і рівень розвитку недержавного пенсійного забезпечення, залишається на початковій стадії [13; 15].

Проведений аналіз динаміки основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів (НПФ) в Україні за період 2021–2023 рр., свідчить про те, що кількість недержавних пенсійних фондів (НПФ) зросла на 1 одиницю у 2022 році, але зменшилася на 11 у 2023 році, що призвело до загального зменшення на 17,2%. Кількість укладених НПФ пенсійних контрактів залишалася стабільною, з невеликим зростанням на 0,6% у 2022 році та 0,8% у 2023 році. Відмічаємо деяке зменшення загальної кількості учасників НПФ, так упродовж аналізованого періоду – на 0,3% у 2022 році та на 0,2% у 2023 році.

Щодо структури учасників НПФ за статеві-віковими показниками, то станом на 31.12.2023 [16] переважають вкладники у віці від 25 до 50 років (48,9%), серед них переважають чоловіки 57,4% проти 42,5% жінок. На другому місці по чисельності – учасники вікової групи старше 60 років (24,5%), для порівняння, у 2018 році ця група посідала третє місце і складала 18,5% [20]. За період 2018–2023 рр. з об'єктивних причин (природне старіння) відбувся перехід учасників з групи 50–60 років до групи «старше 60». На третьому – учасники віком 50–60 років (25,3%). Слід відмітити, що перевага чоловіків-учасників спостерігається в кожній із вікових груп (рисунок 2). Така гендерна диспропорція може бути спричинена кількома чинниками, по-перше, це зумовлено роллю жінки в українському суспільстві, на жінку найчастіше покладається обов'язок догляду за дітьми та веденням домашнього господарств; по-друге, що частково впливає з першого – надаючи перевагу сім'ї, жінка обирає роботу з неповним робочим днем або непостійну роботу (підробіток), де взагалі не передбачена можливість бути учасником недержавного пенсійного забезпечення і, по-третє, за усіх рівних умов – за однакову роботу жінки порівняно з чоловіками отримують нижчу заробітну плату, що в підсумку впливає на їхню можливість отримувати доходи, частка з яких може бути спрямована на пенсійні накопичення.

Найменш представленою є вікова категорія до 25 років, основними причинами вважаємо є недостатня обізнаність, що зумовлено низьким рівнем фінансової грамотності, так за результатами дослідження молодь і люди похилого віку – найбільш фінансово-неграмотні групи населення [21]. У 2021 р. найнижче значення Індексу фінансової грамотності зафіксоване у віковій групі 18–24 роки і складає 11,4 бали [21]. Молодь у віці до 25 років ще не ставить пенсійні накопичення у пріоритет, а надає перевагу заощадженням на житло, автомобіль, освіту та подорожі. Крім того, вони знаходяться на початку свого кар'єрного шляху і мають незначні та/чи нерегулярні доходи, що також є перешкодою для здійснення регулярних пенсійних внесків.

Позитивною тенденцією характеризується показник «пенсійні внески». Зокрема у тому числі, внески від фізичних осіб зростали швидшими темпами – 19,2% у 2022 році та 21,7% у 2023 році. Зростання за показником «внески від юридичних осіб» зростали повільнішими темпами: 4,9% у 2022 році та 5% у 2023 році. Дані за показником «Пенсійні виплати» також

показували позитивний тренд протягом аналізованого періоду, так загальна сума пенсійних виплат зросла на 13,5% у 2022 році та на 13,7% у 2023 році, а кількість учасників, що отримують пенсійні виплати, зросла на 2,1% у кожному з аналізованих років.

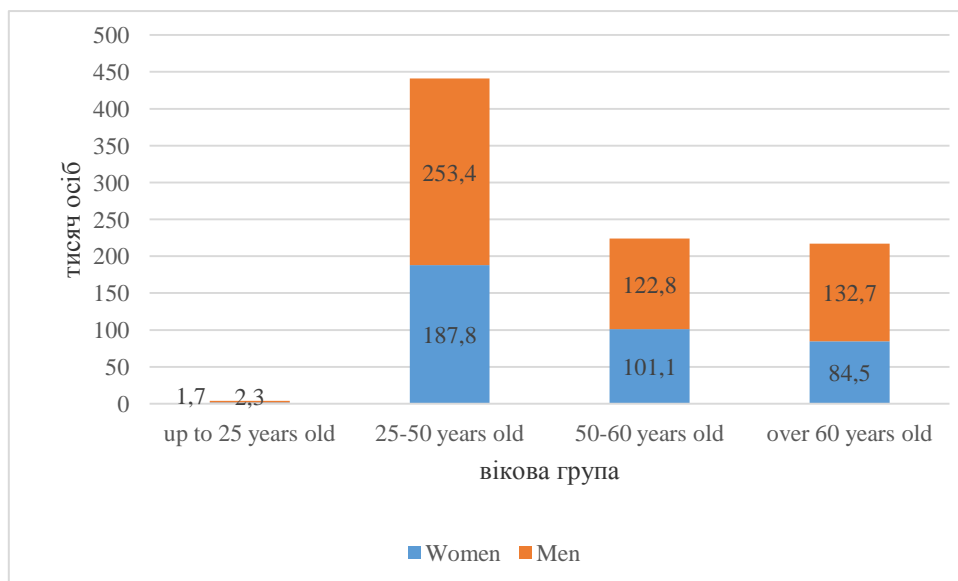

Рисунок 2. Структура учасників НПФ за статтю у розрізі вікових груп станом на 31.12.2023

Джерело: складено авторами [16]

Отже, проведений аналіз змін за основними показниками функціонування діяльності недержавних пенсійних фондів вказує на помірно позитивні тенденції (рисунок 3).

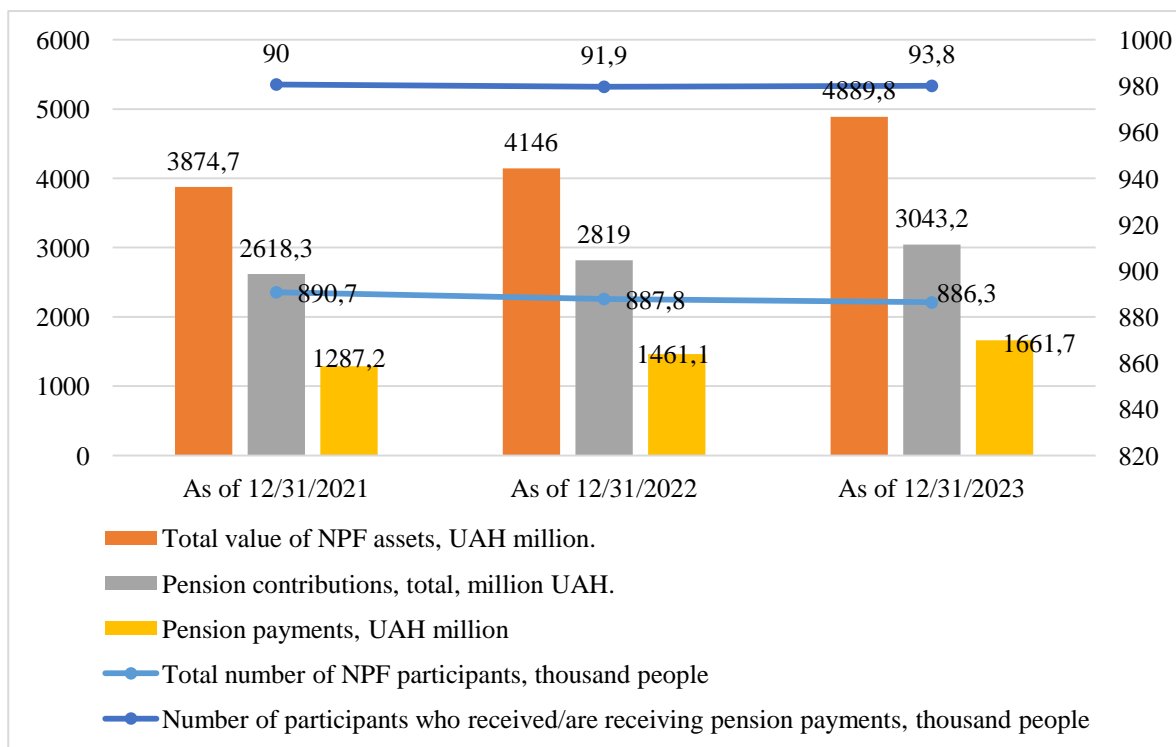

Рисунок 3. Динаміка пенсійних внесків, активів та виплат недержавних пенсійних фондів України у 2021–2023 рр., млн грн

Джерело: складено авторами [16]

Важливим показником з позиції впливу діяльності НПФ на економіку держави є інвестування акумульованих пенсійних внесків у дозволені законодавством активи. Основна мета інвестування пенсійних активів полягає в наданні учасникам недержавного пенсійного забезпечення додаткових пенсійних виплат до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, а також забезпеченні дохідності пенсійних активів понад рівень інфляції та мобілізації довгострокових інвестиційних ресурсів для оновлення економіки.

Дані таблиці 3 демонструють зростання величини інвестованих пенсійних активів з 3874,7 млн грн станом на 31.12.2021 до 4889,8 млн грн станом на 31.12.2023, приріст за три роки склав 26,20%. Найбільший приріст за цей період показали вкладення у банківські метали (114,68%) та у грошові кошти (63,03%), а найбільше зменшення спостерігалось за вкладеннями в облігації внутрішніх місцевих позик (-90,29%) та об'єкти нерухомості (-62,65%). Недержавні пенсійні фонди зазвичай формують портфелі з активів з мінімальним рівнем ризику. Особливу увагу приділяють вибору інвестиційних інструментів, які дозволяють захистити пенсійні внески населення від інфляції та забезпечити приріст капіталу. Протягом аналізованого періоду основними активами, в які НПФ розміщували пенсійні внески, були державні цінні папери та грошові кошти.

Таблиця 3. Динаміка структури інвестованих пенсійних активів

Назва активу	Станом на 31.12.2021		Станом на 31.12.2022		Станом на 31.12.2023		Приріст станом на 31.12.2023/ станом на 31/12.2021, (%)
	Загальна вартість, млн грн	Відсоток від загальної суми активів, %	Загальна вартість, млн грн	Відсоток від загальної суми активів, %	Загальна вартість, млн грн	Відсоток від загальної суми активів, %	
Державні цінні папери	1 807,10	46,64	1 864,80	44,98	2 416,50	49,42	33,72
Грошові кошти	1 290,10	33,30	1 666,40	40,19	2 103,20	43,01	63,03
Облігації підприємств	423,3	10,92	374,3	9,03	181	3,70	-57,24
Об'єкти нерухомості	108,7	2,81	109	2,63	40,6	0,83	-62,65
Дебіторська заборгованість	42,3	1,09	50,4	1,22	58,4	1,19	38,06
Акції	64,4	1,66	42	1,01	44,7	0,91	-30,59
Інші інвестиції	13,6	0,35	11	0,27	10,9	0,22	-19,85
Облігації внутрішніх місцевих позик	114,3	2,95	13,4	0,32	11,1	0,23	-90,29
Банківські метали	10,9	0,28	14,7	0,35	23,4	0,48	114,68
Всього:	3 874,70	100,00	4 146,00	100	4 889,80	100,00	26,20

Джерело: складено авторами [16; 22]

Структура інвестованих пенсійних активів під час воєнного стану зазнала певних змін порівняно довоєнним періодом, так основними напрямками їх інвестування є державні цінні папери та грошові кошти на рахунках у банках, частка решти активів: облігації підприємств, емітентами яких є резиденти України, об'єкти нерухомості, облігації внутрішніх місцевих позик у 2021 році сумарно складала 20,6%, а у 2023 лише 7,57%. При цьому, якщо частка державних цінних паперів змінилася не суттєво – 46,64% у 2021 році та 49,42% у 2023 році, приріст склав 2,98 п.п, то частка грошових коштів збільшилася на 9,71 п.п. – з 33,30% у 2021 році до 43,01% у 2023. Така структура розміщення активів, в першу чергу зумовлена регулятивними вимогами [11, ст. 47; 49], спрямованими на забезпечення фінансової стійкості та безпеки НПФ. По-друге, цінні папери, емітовані державою є одним з найбільш безпечних і надійних інвестиційних інструментів, оскільки вони гарантовані урядом, що зменшує ризик втрати інвестицій і, відповідно, найкраще підходять для збереження пенсійних накопичень. Державні цінні папери, як правило, забезпечують стабільний дохід у формі відсотків, що

робить їх привабливими для довгострокових інвесторів і дозволяє генерувати надійний грошовий потік для здійснення пенсійних виплат у майбутньому. Крім того, держані цінні папери, як і грошові кошти на рахунках у банках, характеризуються високим ступенем ліквідності, що дозволяє НПФ оперативно реагувати на вимоги учасників щодо здійснення пенсійних виплат. Ще однією із переваг державних цінних паперів є їх довгостроковий характер, що співпадає з довгостроковими зобов'язаннями НПФ перед своїми учасниками. Інвестуючи в такі активи, НПФ мають можливість краще управляти своїми довгостроковими фінансовими ризиками.

Тому, розміщення акумульованих коштів у державні цінні папери та грошові кошти допомагає забезпечити стабільність і надійність пенсійних накопичень, що є критично важливим для НПФ у виконанні своїх зобов'язань перед учасниками фонду.

Позитивним є те, що на фоні зростання загальної вартості активів НПФ зростає і сума інвестиційного доходу (рисунок 4) з 2957,4 млн грн у 2021 році до 4088,5 млн грн у 2023 році. Приріст інвестиційного доходу склав 11,1% у 2022 році та 24,4% у 2023 році. Це вказує на успішність інвестиційної діяльності фондів. Додатковим підтвердженням успішності інвестиційної політики є збільшення прибутку від інвестування активів НПФ, який зріс з 2428,7 млн грн у 2021 році до 3403,8 млн грн у 2023 році. Приріст отриманого недержавними пенсійними фондами прибутку від інвестування активів склав 10,5% у 2022 році та 26,8% у 2023 році, що свідчить про ефективність управління активами та оптимізацію інвестиційних стратегій.

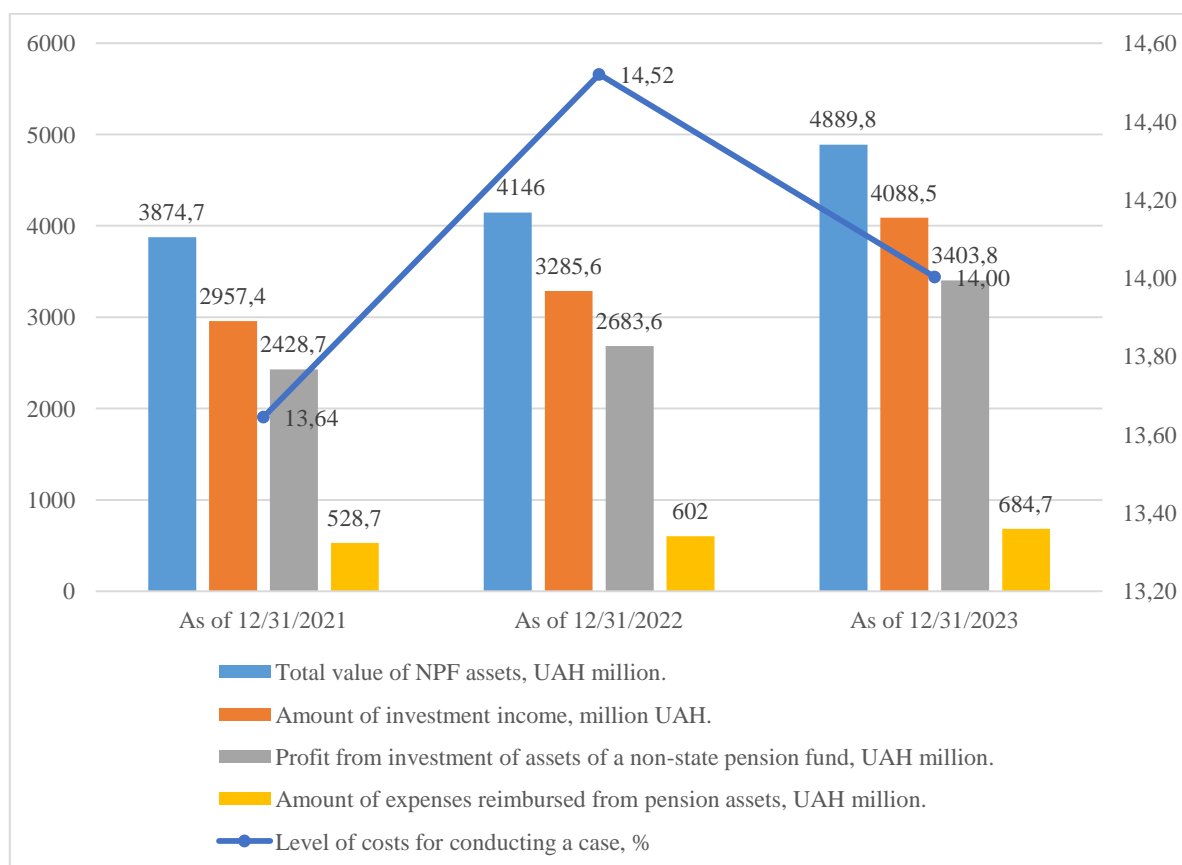

Рисунок 4. Динаміка вартості активів, інвестиційного доходу та прибутку від інвестування активів НПФ в Україні у 2021–2023 рр., млн грн

Джерело: складено авторами [18]

НПФ є активними вкладниками коштів у військові облігації, ці вкладення вони здійснюють через 11 українських банків, які є первинними дилерами на ринку цінних

паперів, щодо придбання військових облігацій. Інвестиції у військові облігації, на сьогодні є найвигіднішим вкладенням, оскільки відсотки за ними становлять у 2023 році 18,35% річних, а у 2024 році до 19,5% річних.

Показником, що свідчить про ефективність діяльності НПФ, крім усіх інших, є показник суми витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів. Тут відмічаємо змінні тенденції – збільшення з 528,7 млн грн у 2021 році до 684,7 млн грн у 2023 році. Так, у 2022 році він зріс на 13,9%, що на 2,7% більше ніж темп зростання інвестиційного доходу НПФ у цьому ж році, що є негативним фактом. У 2023 році сума витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів зросла на 13,7%. Попри це, рівень витрат на ведення справи залишився відносно стабільним, з невеликим коливанням з 13,64% у 2021 році до 14,52% у 2022 році та зниженням до 14,00% у 2023 році.

Дані діаграми 4 демонструють стабільний розвиток та покращення фінансових показників діяльності недержавних пенсійних фондів протягом 2021–2023 років. Зростання вартості активів, інвестиційного доходу та прибутку від інвестування свідчить про ефективну роботу фондів. Навіть при зростанні витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, рівень витрат на ведення справи залишався відносно стабільним, що підкреслює збалансований підхід до управління фінансовими ресурсами.

Незважаючи на скорочення кількості НПФ, показники їхньої діяльності загалом показують позитивну динаміку. Все це демонструє необхідність подальшого розвитку та вдосконалення системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

Висновки

На сьогодні недержавні пенсійні фонди та компанії зі страхування життя не відіграють значної ролі у підвищенні надійності соціального захисту населення. Проте недержавне пенсійне забезпечення є перспективним напрямом фінансування майбутнього добробуту громадян при настанні пенсійного віку та для тих, хто втратив працездатність. Досягнення цільових орієнтирів розвитку цієї сфери можливе за умови розроблення та практичного впровадження сукупності заходів, спрямованих на активізацію її розвитку, які мають знайти своє відображення в державній стратегії реформування. Активізація діяльності НПФ сприятиме зниженню навантаження на Пенсійний фонд України та Державний бюджет країни.

Активізація недержавної накопичувальної пенсійної системи, де населення працездатного віку сплачує внески на спеціальні пенсійні рахунки через договори з НПФ та страховими компаніями, є важливим кроком. Це заохочує людей заощаджувати і брати відповідальність за своє майбутнє, але потребує високого рівня пенсійної грамотності.

Підвищення пенсійної грамотності є важливим елементом соціальної стабільності та добробуту, особливо в умовах демографічної кризи, коли кількість пенсіонерів зростає, а демографічна структура змінюється. Пенсійна грамотність передбачає знання основних принципів пенсійного забезпечення, умов пенсійних виплат, а також того, як формуються та інвестуються пенсійні заощадження. Громадяни повинні знати свої права і способи збільшення своїх пенсійних заощаджень. Пенсійна грамотність включає усвідомлення необхідності продовження трудового життя і розробки кар'єрних планів для збереження конкурентоспроможності на ринку праці в старшому віці.

Необхідно підтримувати національні освітні програми та ініціативи, спрямовані на підвищення фінансової обізнаності населення, щоб кожен мав можливість забезпечити собі гідне майбутнє.

Подяки

Немає.

Конфлікт інтересів

Немає.

Список літератури

- [1] Кондрат І. Ю. (2022) Оцінювання довгострокової стійкості пенсійної системи України і перспективи її розвитку. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 1, 226-239. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fkd_2022_1_25
- [2] Реформування пенсійної системи України у світлі європейських стандартів = Reforming Ukrainian Pension System in Light of European Standards : монографія / Василь Зеленко. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. – 202 с.
- [3] Parfonov, Ya. (2022). Public Administration as a Subject of the Reform of the Pension System of Ukraine in the Conditions of Transformational Changes. *Public Administration Aspects*, 10 (2), 31-40. <https://doi.org/10.15421/152210>
- [4] Мірошник Р., Біська К. (2023). Проблеми впровадження пенсійного страхування в Україні. Економіка та суспільство.48. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-58>.
- [5] Піщуліна О., Коваль О., Бурлай Т. (2017). Фінансові, соціальні та правові аспекти пенсійної реформи в Україні. Світовий досвід та українські реалії. Центр Разумкова. Київ : Видавництво «Заповіт». 453 с.
- [6] Островський, І., Можайкіна, Н., & Прасол, В. (2024). Реформування пенсійних систем і проблеми справедливості: міжнародний досвід. Економіка та суспільство, (62). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-151>
- [7] Банк даних Державної служби статистики України. URL: <http://surl.li/xgbwxq>
- [8] Офіційний веб-сайт Міжнародної організації з міграції. URL: <https://www.iom.int/>
- [9] Проект СТРАТЕГІЇ демографічного розвитку України на період до 2040 року. URL: <https://www.msp.gov.ua/projects/870/>
- [10] Кириленко О. (2005) Недержавні пенсійні фонди на фінансовому ринку: світовий досвід та реалії України. Світ фінансів. 3-4, 11-13.
- [11] Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 р. за № 1057-VI. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 47–48. С. 372. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
- [12] Мацук З. (2021) Недержавні пенсійні фонди: прагматика та проблематика діяльності в Україні. Вісник економіки. 2021. № 3. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/44301/1/%D0%9C%D0%B0%D1%86%D1%83%D0%BA.PDF>
- [13] Липко, Н. (2023). Аналіз сучасного стану пенсійної системи України та пошук шляхів її реформування. *Економіка та суспільство*, (51). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-44>
- [14] Огляд небанківського фінансового сектору за IV квартал. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/obsyagi-poslug-strahovikiv-jittya-ta-kredituvannya-finkompaniyami-zrostali--oglyad-nebankivskogo-finansovogo-sektoru-za-iv-kvartal>
- [15] Plaksiuk, O., Prodanova, L., Yakusheva, O., Nagaichuk, N., Prikhno, I., & Jakubčínová, M. (2023). Human capital as a factor of socio-economic development of the state: the main trends of the Slovak Republic. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 5(52), 283–298. <https://doi.org/10.55643/fcaptr.5.52.2023.4150>.
- [16] Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 31.12.2023. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist>
- [17] УАІБ: Огляд діяльності індустрій управління активами інституційних інвесторів та адміністрування недержавних пенсійних фондів в Україні 4-й квартал та 2023 рік. Загальні результати. URL: <https://www.uaib.com.ua/analituaib/publ-ici-quart/uaib-oglyad-diyalnosti-industriy-upravlinnya-4-y-kvartal-ta-ves-2023-rik-zagalni-rezultati>
- [18] Аналітичні дані щодо ринку накопичувального пенсійного забезпечення. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/#tab-5>
- [19] Квартальні та річні огляди ринку. Українська асоціація інвестиційного бізнесу. URL: <https://www.uaib.com.ua/analituaib/publ-ici-quart?page=2>
- [20] Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 31.12.2018 / Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/NPF/NPF_IV_kv%202018.pdf.
- [21] “Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021”. Звіт за результатами дослідження. URL: <http://surl.li/gwdciw>

- [22] Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 31.12.2022. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2023/05/informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-npf-ukrainy-stanom-na-31.12.2022.pdf>
- [23] Нагайчук Н.Г., Якушев О.В., Сорока А.Ю. (2024). Реформування пенсійної системи України в умовах соціальних криз. *Сучасні тенденції розвитку економіки та держави: матеріали VIII Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції*: 23 квітня 2024 р., 74-76.
- [24] Navryliuk O., Yakushev O., Petchenko M., Zachosova N, Bielialov T., & Kozlovska S. (2023). Кібербезпека та штучний інтелект у контексті забезпечення безпеки підприємництва у воєнний час. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 6 (53), 451–459. <https://doi.org/10.55643/fcaptop.6.53.2023.4130>
- [25] Yakushev O., Zachosova N., Zhurba I., Zubarieva H., Svishchenko H. (2022). Personnel security management of enterprise as a component of social protection and social stability in society. *Зб. наук. праць Черкаського державного технологічного університету*. Серія: Економічні науки. 65, 4-15. DOI: <https://doi.org/10.24025/2306-4420.65.2022.262869>